

DOI: 10.31866/2616-759X.6.2.2023.288149
УДК 792.02:316.772.4]:001.891(477)"19/20"

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ З ПЛАСТИЧНОЇ РЕЖИСУРИ

Руслан Никоненко

кандидат мистецтвознавства;

e-mail: ruslanikonenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8379-7857

Київський університет культури, Київ, Україна

Анотація

Мета дослідження – визначити передумови формування понятійно-категоріального апарату в пластичній режисурі, пов'язані зі специфікою виразності тіла в театральному мистецтві, крізь призму ідеології тілесності, норм і цінностей, які сформували культура та суспільство. **Методологія дослідження.** Для теоретичного осмислення закордонного й українського театрального досвіду застосовано метод історико-культурного аналізу; театрознавчий та мистецтвознавчий підхід – для дослідження сценічного втілення в сучасній українській постановочній практиці пластичних режисерських рішень. **Наукова новизна** полягає в уточненні театральних термінів і понять, а також в усуненні розбіжностей щодо трактування: уперше запропоновано визначення пластичної режисури; виявлено значення пластичного мотиву, пластичної лексики актора, пластичного рішення вистави, пластичної лінії, пластики, пластичності в театральній лексичі. **Висновки.** Дослідження виявило, що пластична режисура в театральному мистецтві України кінця ХХ – початку ХХІ ст. ґрунтується на сукупному поєднанні характерних танцювально-пластичних дискурсивних моделей у художньому просторі сучасного драматичного театрального мистецтва, створенні сенсової змістовної композиції постановки, майстерності мізансценування масових сцен, музично-пластичному підході до аналізу драматургії, використанні пластичних засобів виразності актора під час створення ролі та загального образу сценічного твору, передачі режисерської думки засобами візуального вираження. Можемо стверджувати, що всі вищезазначені чинники мають вплив на формування понятійно-категоріального апарату в дослідженні пластичної режисури в театральному мистецтві України кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: пластична режисура; театральна режисура; пластичний мотив; пластична лексика актора; пластичне рішення; пластична лінія; пластика; пластичність

Постановка проблеми

Головною проблемою режисера в процесі постановки сценічного твору є творчий пошук і реалізація художнього пластичного образу за допомогою спеціальних засобів, які побудовані на виразній організації руху, тобто тілесно-

пластичній партитурі актора, сценографічно-просторовому рішенні та костюмах.

У процесі уточнення сенсової інтерпретації деяких термінів театральної режисури здійснено спробу екстраполювати на теоретичні та практичні завдання пластичної режисури театральні терміни, які запозичені з інших видів мистецтва, таких як пластика, композиція, к'яроскуро, геометричні ритми, силует з живопису та скульптури; з музики канону, мотиву та контрапункту, літературних текстів і поезики, хореографічних пластичних мотивів та пластичної лінії, з метою художнього аналізу процесу утворення пластичних мотивів у постановках вітчизняних режисерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналітичний огляд наукової літератури дає змогу зробити висновок, що деякі аспекти розвитку сучасної пластичної режисури в Україні (специфіку різнопланових режисерських практик в українському театральному мистецтві; режисерські експерименти в межах різноманітних жанрів у просторі модерну та постмодерну; особливості стилістики індивідуального режисерського почерку провідних українських режисерів; засоби пластичного оформлення сценографічного простору, взаємодію віртуальної реальності та театральної умовності; засоби тілесної виразності актора, пластику руху та ін.) досліджували й аналізували вітчизняні мистецтвознавці, зокрема О. Абрамович, С. Васильєв, Н. Владимірова, Л. Голубцова, М. Гринишина, О. Зінич, Н. Єрмакова, О. Клековкін, М. Ковальов, О. Ковальчук, О. Лачко, В. Мізяк, Ю. Москвічова, В. Пацунов, Л. Пацунова, К. Станіславська, Ю. Станішевський, В. Фіалко та ін.

Мета статті – визначити передумови формування понятійно-категоріального апарату в пластичній режисурі, пов'язані зі специфікою виразності тіла в театральному мистецтві, крізь призму ідеології тілесності, норм і цінностей, які сформували культура та суспільство.

Виклад основного матеріалу

Театральне мистецтво – унікальний вид мистецтва, синтетичний за формою (завдяки впливу інших видів мистецтва, що входять у сценічні постановки у формі драматургії, музичного оформлення, хореографії, архітектури та декораційного мистецтва) і синкретичний за змістом (повнота прояву матеріалу театрального мистецтва міститься в акторській дії: сюжетно-фабульний стрій є результатом гри акторського ансамблю, музичне оформлення – розвитком інтонаційних можливостей акторського голосу, а простір вистави є розвитком акторської пластики).

Театральне мистецтво, за словами французького поета, художнього критика та одного з найвпливовіших діячів європейського авангарду початку ХХ ст. Г. Аполлінера, діалектичне, а його метою є основні життєві питання, важливі для глядача, що потребують вирішення і водночас розваги, пробудження інтересу в глядача до проблем, рішення яких він має знайти сам. Оскільки для реалі-

зації мети театрального мистецтва необхідним є вдосконалення засобів театру, Г. Аполлінер закликає не боятися експериментів і сміливо змінювати звичні норми, що не відповідають новим вимогам, поставленим перед театральним мистецтвом (Apollinaire, 1918). Наприклад, у пролозі до своєї драми «Груди Тересія» автор так пояснює причину впровадження для визначення жанру свого твору нового терміна «сюрреалістична драма» (*drame 'surréaliste*) (Apollinaire, 1918, p. 7):

Щоб охарактеризувати свою драму, я використав неологізм <...> і ввів прикметник сюрреалістичний, який зовсім не означає символічний <...>, а скоріше визначає течію в мистецтві, яка, якщо не є новішою за будь-що під сонцем, принаймні ніколи краще не слугувала для формулювання будь-якого кредо, ніякого художньо-літературного твердження. [Переклад мій – Р. Н.] (Apollinaire, 1918, p. 11)

Як і театру Г. Аполлінера, сучасному театру характерні експеримент, подив глядача, не імітація, а символіка, посилення референціальної ілюзії, вплив через розвагу та відповідність театральних засобів високій меті театрального мистецтва.

Відносини театру та режисера, особливо протягом ХХ ст., у прагненні сучасного театру до максимальної самостійності й виявлення власної специфічної театральної природи зазнали принципових змін. Новий сценічний синтез, підготовлений театальною режисурою в 1900–1930-х рр., посприяв становленню режисури як самостійного мистецтва, що наділене індивідуальною художньою значущістю, а його результатом є міжвидова форма режисерської драматургії.

У теорії театральної режисури природу та значення задуму розглядають як обов'язкову частину творчого процесу створення вистави та частину професійної творчої діяльності режисера, її результат, через цілісність якого передусім проявляється творчий характер режисури, її самостійність як особливої міжвидової форми театрального мистецтва.

В. Мізяк (2018) акцентує на необхідності пошуку сучасними мистецтвознавцями альтернативних підходів (історіографічних і формально-описових), що зумовлено зміною парадигм у науковому вимірі початку ХХІ ст. На думку дослідника, невідповідність рівня розвитку театральної практики та способів її вивчення й осмислення зумовлено виключно поодинокими зверненнями до таких дослідницьких підходів, як філософський, семіотичний, антропологічний, соціально-психологічний і герменевтичний. Науковець наголошує:

Режисерське мистецтво як об'єкт дослідження дозволяє розширити межі сучасного театрознавства, адже режисерські пошуки та експерименти на різних етапах історії українського театру віддзеркалювали складну взаємозалежність мистецького й суспільно-політичного розвитку, а також суперечливість взаємовпливу соціокультурних реалій, тематичних, стильових, жанрових пошуків митців театру. (Мізяк, 2018, с. 59)

Найголовнішою природною рисою мистецтва театральної режисури є видовищність, динамічний процес пластичних рішень і художніх образів, що передусім передбачає використання методу пластичного осмислення сюжету постановки, технологій створення образно-пластичного задуму, високий рівень розвитку пластичної культури та чітко визначені художні орієнтири хореографічно-пластичних складників.

На думку українського театрознавця О. Островерх (2011, с. 49), на сучасному етапі в українському театрі відбуваються неоднорідні процеси, а його полюсами є постановки «традиційного» театру, так званого «театру імітації», та «нового» театру, або так званого «театру безпосереднього впливу». Науковий аналіз та оцінка постановок «нового» театру, що характеризується домінуванням неадекватних традиційній театральній системі критеріїв, категорій і засобів виразності, викликають певні труднощі передусім через застосування застарілих методів дослідження. Зокрема, семантика та природа впливу предметно-пластичного середовища «нового» театру (багатовимірний простір) і «традиційного» (тримірний простір) надзвичайно відрізняються.

У розумінні й осмисленні специфіки театрального мистецтва як унікального специфічного ставлення людини до світу, виявлення змісту термінів і понять, у яких сконцентовано уявлення про загальні властивості предметів, об'єктів, явищ та відображено їхні найсуттєвіші якості (Шинкарук, 2002 с. 497), позиціонуємо одне з важливих завдань, розв'язання якого посприяє побудові дослідження за принципом від абстрактного до конкретного.

У науковій літературі термін «пластичність» з'являється в понятійному апараті класичної естетики та в романтиків, які надають йому універсального значення, утім розміщуючи в просторі реальних художніх форм. Пластичність – базовий принцип у структурі художньої свідомості, що передує виникненню реальних творів.

Пластична режисура – музично-пластичний підхід до аналізу драматургії та створення сенсорної композиції постановки, що проявляється також у прагненні виховати синтетичного актора, у майстерності побудови масових сцен, використанні пластичної виразності актора, який створює роль та образ постановки в цілому.

Відповідно, позиціонуємо пластичну режисуру як динамічну конструкцію, де в процесі взаємодії з іншими елементами кожен окремий дієвий елемент має індивідуальне місце та функцію.

Отже, можемо припустити, що пластична режисура в сучасному українському театральному мистецтві – вид сценічно-театральної діяльності, що передбачає первинність візуально-тілесного підходу на всіх етапах постановки вистави та його домінантність у передачі режисерської думки (Никоненко, 2021, с. 12).

Музичність і вміння мислити хореографічними формами надзвичайно важливі в театральній режисурі, оскільки сценічна дія має вирізнятися чітко вибудованою в сценічному просторі пластикою та абсолютно корелювати (у ритмічному та руховому аспектах) і синхронізуватися з музичним матеріалом.

Протягом багатьох століть еволюції театральне мистецтво, як складний і багатоаспектний феномен, увібрало в себе елементи різних видів і підвидів мистецтва в повному різноманітті його стилів, художньо-естетичних і тілесних за-

собів виразності. Проте артистична пластика завжди лишалася домінантною в складному контексті його розвитку.

У театральній режисурі пластика найчастіше визначається як узгодженість, гармонійність і виправданість рухів та жестів актора.

У сучасному науковому вимірі є кілька визначень поняття «пластична виразність» як одного з прийомів створення художньої образності в сценічному творі, що сприяє вираженню пластичної ідеї.

Сучасні вітчизняні дослідники Д. Іванов та В. Холоденко (2019, с. 95) наголошують, що проблема виразності є однією з головних проблем філософії мистецтва. Виразність доцільно позиціонувати як загальну філософську категорію, а не лише як категорію мистецтва, оскільки її специфічною рисою є виявлення ступеня людського у світі.

У дослідженні пластичну виразність тлумачимо в контексті режисерської діяльності як одну з найважливіших характеристик художнього образу театральної постановки, що полягає у відображенні сенсово-змістової частини в чуттєвій формі й викликає у глядача відчуття задоволення від процесу сприйняття цілісної та єдиної художньої форми, як реакцію на виразність сценічної лексики. Пластичну виразність театральної постановки трактуємо як специфічні способи створення художньої образності твору.

Пластичну виразність розуміємо як комплекс спеціальних навичок і вмінь актора, що сприяє художньому втіленню образу. Пластична виразність має двоїсту природу – моторну (тілесну, внутрішнім стрижнем якої є драматургічний розвиток змісту сценічного твору; таким чином актор вибудовує логіку пластичного рішення художнього образу персонажа) і психічну (чуттєво-емоційну, що підкорена розв'язанню сенсових, тематичних та естетичних завдань).

Пластична лексика актора – це своєрідна художня система, що розвивається під впливом двох взаємодоповнювальних процесів – сенсо- та формотворення. Сенсове значення пластичної виразності актора складається з індивідуальної значущості виразних рухів тіла й універсального сенсу тілесності в культурі. Елементами процесу сенсоутворення є пластичні мотиви – природні та умовні рухи, що сприяють чіткішому уявленню багатогранної структури мови театральної постановки.

Дослідження виявило, що канонічні знаки пластики виражаються в:

- типі театральної лексики (сценічна лексика), типі дії (образ) і типі реакції (тілесний рух);
- жесті (руки актора), вчинку (міміка актора) та поведінковому тексті (майстерність актора).

У загальній теорії мистецтва на початку ХХ ст. склалося уявлення, що лінія, відповідно її умовності, свідчить про різні рівні взаємовідносин об'єкта з простором. З нею пов'язаний жест – рух тіла, змістова структура якого виражена зовнішньою формою – малюнком, лінійним рухом контуру.

Пластичне рішення вистави формується в процесі постійного спілкування акторів з предметним світом сцени, сукупним сценічним середовищем.

Композиційні рівні у виставі перебувають у постійному динамічному розвитку відповідно до звуко-музичного ладу та сюжетно-драматичного розвитку сценічного твору.

Мистецтво театральної режисури характеризується наявністю спільних для усіх видів мистецтва законів композиції та виключно режисерськими композиційними прийомами.

У композиції вистави діють закони контрасту, повтору та варіації (модуляції), а в його пластичній композиції вони реалізуються в пластичних формах, тобто у формах дії, художньо організованої в часі та просторі.

Отже, взаєморозміщення частин утворює композиційну єдність сценічного твору, задає їм осмислену форму. Композиція вистави, як і композиція окремої драматичної сцени, – процес видозмін частин форми, що розвивається в часі, відповідно доцільності набуває характеристика композиції як рухомої, мінливої, проте не дієвої, оскільки термін «дієвість» може застосовуватися виключно до терміна «мізансцена»: композиція видозмінюється, а мізансцена, в якій актор діє, впливає на глядача, взаємодіючи з ним.

Надзвичайно важливими аспектами пластичної форми сценічної дії є мізансценічний малюнок та темпоритмічна структура, оскільки стильові, жанрові й інші ознаки форми безпосередньо пов'язані з ними та не тільки проявляються за допомогою мізансцени і темпоритму, а й узагалі не можуть бути реалізовані інакше.

Жанр вистави, що безпосередньо пов'язаний з авторським стилем режисера, визначається його художніми позиціями й творчою індивідуальністю.

Пластична композиція вистави набуває виразності й естетичної завершеності завдяки вдало знайденому пластичному мотиву з багатим асоціативним змістом (наприклад, дух історичної доби, метафоричне вираження певної ідеї та ін.).

Пластична режисура передбачає особливе сприйняття людини (особливу творчу уяву, що народжує художній образ) у галузі пластичних відчуттів, а режисерська обдарованість визначається наявністю та рівнем розвитку пластичної уяви.

Пластична уява – це здатність уяви наділяти думку, що зароджується, в пластично оформлені образи, тобто у форми дії, художньо організовані в часі та просторі. Це простежується в загальній композиційно-динамічній структурі вистави, пластичному змалюванні персонажів і мізансценічній лексиці як найбільш наочному прояві творчого почерку режисера. Пластична уява містить відбиток усієї людської біографії режисера, його життєвого досвіду та позатеатральних вражень і здатна «переробляти», тобто перетворювати на пластичний образ, несподівані «висхідні матеріали».

Наукова новизна полягає в уточненні театральних термінів і понять, а також в усуненні розбіжностей щодо трактування: уперше запропоновано визначення пластичної режисури; виявлено значення пластичного мотиву, пластичної лексики актора, пластичного рішення вистави, пластичної лінії, пластики, пластичності в театральній лексиці.

Висновки

Дослідження виявило, що пластична режисура в театральному мистецтві України кінця ХХ – початку ХХІ ст. ґрунтується на сукупному поєднан-

ні характерних танцювально-пластичних дискурсивних моделей у художньому просторі сучасного драматичного театрального мистецтва, створенні сенсорної змістовної композиції постановки, майстерності мізансценування масових сцен, музично-пластичному підході до аналізу драматургії, використанні пластичних засобів виразності актора під час створення ролі та загального образу сценічного твору, передачі режисерської думки засобами візуального вираження. Можемо стверджувати, що всі вищезазначені чинники мають вплив на формування понятійно-категоріального апарату в дослідженні пластичної режисури в театральному мистецтві України кінця XX – початку XXI століття.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Іванов, Д., & Холоденко, В. (2019). Розвиток пластично-емоційної виразності засобами сучасної хореографії. В *Проблеми сучасної мистецької освіти*, [Матеріали конференції] (Вип. 14, с. 94–99). Видавництво Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
- Мізяк, В. Д. (2018). *Культурологічні виміри режисерських практик у драматичних театрах Харкова другої половини XX – початку XXI ст.* [Дисертація кандидата мистецтвознавства, Харківська державна академія культури]. https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/specrada/specrada/old_2018/Mizyak/disMizyak.pdf
- Никоненко, Р. М. (2021). *Пластична режисура в українському театральному мистецтві кінця XX – початку XXI століття* [Автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства, Київський національний університет культури і мистецтв].
- Островерх, О. (2011). Сучасний театр: між сценографією та інсталяцією. *Курбасівські читання*, 6(1), 45–53.
- Шинкарук, В. І. (Ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Абрис.
- Apollinaire, G. (1918). *Les Mamelles de Tiresias*. Éditions Sic. https://monoskop.org/images/a/a0/Apollinaire_Guillaume_Les_mamelles_de_Tiresias_1918.pdf

REFERENCES

- Apollinaire, G. (1918). *Les Mamelles de Tiresias* [The Breasts of Tiresias]. Éditions Sic. https://monoskop.org/images/a/a0/Apollinaire_Guillaume_Les_mamelles_de_Tiresias_1918.pdf [in French].
- Ivanov, D., & Kholodenko, V. (2019). Rozvytok plastychno-emotsiinoi vyraznosti zasobamy suchasnoi khoreohrafii [Development of plastic and emotional expressiveness by means of modern choreography]. *Problemy suchasnoi mystetskoï osvity* [Problems of modern art education], [Proceedings of the Conference] (Issue 14, pp. 94–99). Publisher: National Pedagogical Drahomanov University [in Ukrainian].
- Miziak, V. D. (2018). *Kulturolohichni vymiry rezhyserskykh praktyk u dramatychnykh teatrakh Kharkova druhoi polovyny XX – pochatku XXI st.* [Cultural dimensions of directing practices in Kharkiv drama theaters of the second half of the 20th – beginning of the 21st century] [PhD Dissertation, Kharkiv State Academy of Culture]. https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/specrada/specrada/old_2018/Mizyak/disMizyak.pdf [in Ukrainian].

- Nykonenko, R. M. (2021). *Plastyczna rezhysura v ukrainskomu teatralnomu mystetstvi kintsia XX – pochatku XXI stolittia* [Plastic direction in Ukrainian theater art of the late 20th – early 21st century] [Abstract of PhD Dissertation, Kyiv National University of Culture and Arts] [in Ukrainian].
- Ostroverkh, O. (2011). Suchasnyi teatr: mizh stsenohrafiieiu ta instaliatsiieiu [Modern theater: between scenography and installation]. *Kurbasivski chytannia*, 6(1), 45–53 [in Ukrainian].
- Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Abrys [in Ukrainian].

FORMATION OF THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS IN RESEARCH ON PLASTIC DIRECTING

Ruslan Nykonenko

PhD in Art Studies;

e-mail: ruslanikonenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8379-7857

Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the study is to determine the prerequisites for a conceptual and categorical apparatus formation in plastic directing related to the specifics of body expression in theatrical art through the prism of the ideology of corporeality, norms, and values that have been formed by culture and society. **Research methodology.** The method of historical and cultural analysis was used for theoretical comprehension of foreign and Ukrainian theatrical experience; the theatrical and art approach was used to study the stage embodiment of plastic directorial decisions in contemporary Ukrainian staging practice. **Scientific novelty** consists in the clarification of theatrical terms and concepts, as well as the elimination of differences in their interpretation: for the first time, the definition of plastic directing is proposed; the meaning of the plastic motive, plastic vocabulary of the actor, plastic solution of the performance, plastic line, plasticity, plasticity in theatrical vocabulary is revealed. **Conclusions.** The study has shown that plastic directing in the theatrical art of Ukraine in the late 20th and early 21st centuries is based on the joint combination of characteristic dance and plastic discursive models in the artistic space of modern dramatic theater art, the creation of a meaningful content composition of the performance, the skill of mise-en-scene of mass scenes, a musical and plastic approach to the drama analysis, the use of plastic means of expression of the actor in creating the role and the overall image of the stage work, the transfer of the director's idea through visual expression. **Keywords:** plastic direction; theatrical direction; plastic motif; plastic vocabulary of the actor; plastic decision; plastic line; plastic; plasticity

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.